

DISKURS TUSHUNCHASI VA UNING LINGVISTIKADAGI O'RNI

Axmedova Feruza

Angren Universiteti, "Til va uni o'qitish metodikasi" kafedrası, o'qituvchi

Qidirboyeva Sevinch

Angren Universiteti, "Pedagogika va tillar" fakulteti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqola diskurs tushunchasini va uning zamonaviy lingvistikadagi o'rnini o'rganadi. Diskurs faqatgina so'zlar ketma-ketligi emas, balki ijtimoiy, madaniy va kognitiv kontekstlarda o'zaro ta'sir qiluvchi ma'nolar majmuasidir. Maqolada diskursning turli ta'riflari, uning lingvistik tahlildagi ahamiyati, shuningdek, diskurs tahlilining asosiy yo'nalishlari va usullari ko'rib chiqiladi. Diskurs tahlili matnlar, suhbatlar va boshqa kommunikativ hodisalarni tushunish, ularning tuzilishini, ma'nolarini va ijtimoiy funksiyalarini aniqlash uchun muhim vosita ekanligi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: diskurs, diskurs tahlili, lingvistika, pragmatika, sotsiolingvistika, matn, suhbat, kontekst, ma'no, kommunikatsiya

Diskurs tushunchasi zamonaviy lingvistikada muhim o'rin egallaydi va tilni o'rganishning yangi usullarini ochib beradi. Diskurs faqatgina grammatik qoidalarga muvofiq tuzilgan so'zlar ketma-ketligi emas, balki ijtimoiy, madaniy va kognitiv kontekstlarda o'zaro ta'sir qiluvchi ma'nolar majmuasidir (Gee, 2017). Diskurs tahlili matnlar, suhbatlar va boshqa kommunikativ hodisalarni tushunish, ularning tuzilishini, ma'nolarini va ijtimoiy funksiyalarini aniqlash uchun muhim vosita hisoblanadi (Schiffrin, Tannen, & Hamilton, 2001).

Diskurs tushunchasi ko'p qirrali bo'lib, turli lingvistlar va tadqiqotchilar tomonidan har xil talqin qilinadi. Shunga qaramay, ularning barchasi diskursning quyidagi umumiy xususiyatlarini tan olishadi:

Kontekstga bog'liqlik: Diskurs har doim muayyan kontekstda amalga oshiriladi va uning ma'nosi shu kontekst bilan belgilanadi (Fairclough, 2013).

Kontekstga ijtimoiy vaziyat, ishtirokchilarning bilimlari, madaniy normalar va boshqa omillar kiradi.

Ijtimoiy o'zaro ta'sir: Diskurs ijtimoiy o'zaro ta'sirning bir shakli bo'lib, unda ishtirokchilar ma'nolarni yaratish va almashish orqali munosabatlarni o'rnatadilar (Wetherell, Taylor, & Yates, 2001). Diskursning ijtimoiy tabiati tilning ijtimoiy funktsiyalarini o'rganishga imkon beradi.

Ma'noning dinamikligi: Diskurs ma'nolari statik emas, balki doimo o'zgarib turadi va ishtirokchilarning o'zaro ta'siri natijasida yaratiladi (Johnstone, 2018). Bu diskursning o'zgaruvchan va moslashuvchan xususiyatini ta'minlaydi.

Tuzilish va koherentlik: Diskurs ma'lum bir tuzilishga ega bo'lib, uning elementlari o'zaro bog'langan va koherentdir (Halliday & Hasan, 1976). Diskursning tuzilishi va koherentligi ishtirokchilarga ma'nolarni tushunishga yordam beradi.

Diskurs tahlilining asosiy yo'nalishlari. Diskurs tahlili lingvistikada turli yo'nalishlarda rivojlangan bo'lib, ularning har biri diskursni o'rganishga o'ziga xos yondashuvni taklif qiladi. Quyida diskurs tahlilining asosiy yo'nalishlari keltirilgan:

1. **Suhbat tahlili (Conversation Analysis):** Suhbat tahlili suhbatlarning tuzilishini va qanday qilib ishtirokchilar o'zaro ta'sir orqali ma'nolarni yaratishini o'rganadi (Sidnell & Stivers, 2012). Bu yo'nalish suhbatning navbatlashuvini, ochilish va yopilish strategiyalarini, shuningdek, suhbat davomida yuzaga keladigan muammolarni hal qilish usullarini tahlil qiladi.

2. **Tanqidiy diskurs tahlili (Critical Discourse Analysis):** Tanqidiy diskurs tahlili diskursning ijtimoiy tengsizlikni mustahkamlashdagi rolini o'rganadi (Fairclough, 2013). Bu yo'nalish tilning hokimiyatni saqlash va o'zgartirish, ijtimoiy munosabatlarni shakllantirish va ijtimoiy o'zgarishlarni amalga oshirish uchun qanday ishlatilishini tahlil qiladi.

3. **Sotsiolingvistik diskurs tahlili:** Sotsiolingvistik diskurs tahlili tilning ijtimoiy kontekst bilan o'zaro ta'sirini o'rganadi (Johnstone, 2018). Bu yo'nalish tilning ijtimoiy guruhlar o'rtasidagi munosabatlarni aks ettirishi, ijtimoiy

identitetlarni yaratishi va ijtimoiy normalarni mustahkamlash uchun qanday ishlatilishini tahlil qiladi.

4. **Pragmatik diskurs tahlili:** Pragmatik diskurs tahlili tilning kontekstga bog'liq bo'lgan ma'nolarini o'rganadi (Levinson, 1983). Bu yo'nalish so'zlashuvchilarning niyatlarini, nutq harakatlarini, implikaturalarni va boshqa pragmatik hodisalarni tahlil qiladi.

Diskurs tahlilining usullari. Diskurs tahlili turli usullardan foydalanadi, ularning har biri diskursni o'rganishga o'ziga xos yondashuvni taklif qiladi. Quyida diskurs tahlilining asosiy usullari keltirilgan:

1. **Matn tahlili:** Matn tahlili matnning tuzilishini, leksikasini, grammatikasini va uslubini o'rganadi (Halliday & Hasan, 1976). Bu usul matnning ma'nolarini va uning qanday qilib o'z maqsadiga erishishini aniqlashga yordam beradi.

2. **Suhbatni transkripsiya qilish:** Suhbatni transkripsiya qilish suhbatning barcha detallarini, shu jumladan, so'zlar, pauzalar, ohanglar va boshqa verbal va noverbal signallarni yozib olishni o'z ichiga oladi (Jefferson, 2004). Bu usul suhbatning tuzilishini va qanday qilib ishtirokchilar o'zaro ta'sir orqali ma'nolarni yaratishini tahlil qilishga imkon beradi.

3. **Intervyu va fokus-guruhlar:** Intervyu va fokus-guruhlar ishtirokchilarning diskurs haqidagi fikrlarini, munosabatlarini va tajribalarini o'rganish uchun ishlatiladi (Wetherell, Taylor, & Yates, 2001). Bu usul diskursning ijtimoiy va madaniy kontekstini tushunishga yordam beradi.

4. **Statistik tahlil:** Statistik tahlil diskursdagi til xususiyatlarining chastotasini va taqsimotini o'rganish uchun ishlatiladi (Biber, 1988). Bu usul diskursdagi muhim tendentsiyalarni va naqshlarni aniqlashga yordam beradi.

Diskurs tahlili lingvistik tadqiqotlar uchun muhim ahamiyatga ega bo'lish bilan birga, amaliy sohalarda ham keng qo'llaniladi. Quyida diskurs tahlilining amaliy ahamiyatiga misollar keltirilgan:

- **Ta'lim:** Diskurs tahlili o'quv jarayonini yaxshilash, o'qituvchilar va talabalar o'rtasidagi kommunikatsiyani tushunish va o'quv materiallarining samaradorligini baholash uchun ishlatiladi (Cazden, 2001).
- **Sog'liqni saqlash:** Diskurs tahlili shifokorlar va bemorlar o'rtasidagi munosabatlarni o'rganish, sog'liqni saqlash xizmatlarining samaradorligini oshirish va bemorlarning ehtiyojlarini yaxshiroq qondirish uchun ishlatiladi (Heritage & Maynard, 2006).
- **Ommaviy axborot vositalari:** Diskurs tahlili ommaviy axborot vositalarining ijtimoiy va siyosiy hodisalarni qanday aks ettirishini o'rganish, auditoriyaga ta'sirini baholash va axborot manipulyatsiyasini aniqlash uchun ishlatiladi (van Dijk, 1998).
- **Huquq:** Diskurs tahlili sud jarayonlarini o'rganish, advokatlar va guvohlarning nutq strategiyalarini tahlil qilish va huquqiy matnlarning ma'nolarini aniqlash uchun ishlatiladi (Coulthard & Johnson, 2007).

Diskurs tushunchasi zamonaviy lingvistikada muhim o'rin egallaydi va tilni o'rganishning yangi usullarini ochib beradi. Diskurs tahlili matnlar, suhbatlar va boshqa kommunikativ hodisalarni tushunish, ularning tuzilishini, ma'nolarini va ijtimoiy funksiyalarini aniqlash uchun muhim vosita hisoblanadi. Diskurs tahlilining asosiy yo'nalishlari va usullari lingvistlarga, sotsiologlarga, psixologlarga va boshqa mutaxassislariga tilning ijtimoiy, madaniy va kognitiv kontekstlardagi rolini chuqurroq tushunishga yordam beradi. Diskurs tahlilining amaliy ahamiyati uni ta'lim, sog'liqni saqlash, ommaviy axborot vositalari va huquq kabi turli sohalarda qo'llash imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Biber, D. (1988). *Variation across speech and writing*. Cambridge University Press.

2. Cazden, C. B. (2001). *Classroom discourse: The language of teaching and learning*. Heinemann.
3. Coulthard, M., & Johnson, A. (2007). *An introduction to forensic linguistics: Language in evidence*. Routledge.
4. Fairclough, N. (2013). *Critical discourse analysis: The critical study of language*. Routledge.
5. Gee, J. P. (2017). *An introduction to discourse analysis: Theory and method*. Routledge.
6. Halliday, M. A. K., & Hasan, R. (1976). *Cohesion in English*. Longman.
7. Heritage, J., & Maynard, D. W. (2006). *Communication in health care*. Sage.
8. Jefferson, G. (2004). Glossary of transcript symbols with an introduction. In G. H. Lerner (Ed.), *Conversation analysis: Studies from the first generation* (pp. 13-31). John Benjamins Publishing Company.
9. Johnstone, B. (2018). *Discourse analysis*. Wiley-Blackwell.
10. Levinson, S. C. (1983). *Pragmatics*. Cambridge University Press.
11. Schiffrin, D., Tannen, D., & Hamilton, H. E. (Eds.). (2001). *The handbook of discourse analysis*. Blackwell.
12. Sidnell, J., & Stivers, T. (Eds.). (2012). *The handbook of conversation analysis*. Wiley-Blackwell.
13. van Dijk, T. A. (1998). *Ideology: A multidisciplinary approach*. Sage.
14. Wetherell, M., Taylor, S., & Yates, S. J. (Eds.). (2001). *Discourse theory and practice: A reader*. Sage.